

ANKICA ČAKARDIĆ (UR.): FILOZOFIJA JE ŽENSKOG RODA: ZBORNİK U ČAST NADEŽDI ČAČINOVIĆ*

ANA DARIA BOKAN
Filozofski fakultet,
Sveučilište u Zagrebu
anadariabokan@gmail.com

„Estetika, filozofija umjetnosti i kulture, feminizam: simpozij u počast Nadeždi Čačinović“¹

Filozofija je ženskog roda naziv je zbornika koji se sastoji od 16 izlaganja, od kojih su neka bila održana na simpoziju u čast profesorici Nadeždi Čačinović za njezin 70. rođendan. Simpozij je održan po inicijativi prof. Borislava Mikulića na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, a trajao je dva dana, od 29. do 30. rujna 2017. godine. Krunu simpozija činila su izlaganja profesora i studenata Filozofskog fakulteta u Zagrebu, ali i vanjskih suradnika, profesora te gošći i gostiju s drugih hrvatskih i inozemnih sveučilišta. Zbornik je uredila Ankica Čakardić, profesorica s Odsjeka za filozofiju i predstojnica Katedre za socijalnu filozofiju. U uvodnoj napomeni urednica naglašava kako je Zbornik svečanog karaktera jer obilježava i slavi uspješnost akademskog, znanstvenog i nastavnčkog rada Nadežde Čačinović.²

Što znači biti javni intelektualac?

U akademskoj zajednici i medijima pojavljuje se pojam „javna intelektualnost“, odnosno „javni intelektualci“. Prvi rad zbornika *Javni intelektualci i demokratska politička kultura*, autora Raula Raunića, pojašnjava i opisuje povijest ovoga pojma, kao i moderne konotacije i značenja u društveno-političkom i osobnom, odnosno privatnom smislu. Raunić prenosi misao Russella Jacobyja (str. 21), kalifornijskog sveučilišnog profesora povijesti, prema kojem je vrhunac javne intelektualnosti završio 50-ih godina 20. stoljeća. Svi kasniji javni intelektualci osuđeni su na određeni oblik legalnog plagijarizma – utapanje u konvencijama

* Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2019.

1 <https://filoz.ffzg.unizg.hr/wp-content/uploads/2011/09/Simpozij-Nadezda-Cacinovic-2017.pdf>
2 Rodena 1. travnja 1947. godine u Budimpešti, Nadežda Čačinović svoje školovanje nastavlja i završava u mnogim kulturnim i akademskim središtima Europe: Ljubljani, Zürichu, Bernu, Beogradu, Bonnu i Frankfurtu, a svoj doktorat iz područja estetike brani na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 1985. godine. Na toj instituciji započinje i svoju akademsko-nastavničku karijeru kao asistentica na Odsjeku za filozofiju, zatim kao docentica, izvanredna pa redovita profesorica, a 2018. zasluženno stječe i počasno zvanje *professor emerita*.

akademske zajednice, što dovodi do nedostatka originalnosti i nedostatka distinktivnih mišljenja i djelovanja. Raunić taj problem razjašnjava trima kontekstualnim čimbenicima za koje smatra da istovremeno daju na važnosti javnom intelektualnom djelovanju i da ga oslabljuju. Prvi čimbenik tiče se habitusa moderniteta potaknutog demokracijom i liberalizmom. Afirmacijom slobode i jednakosti ruše se tradicionalni i nametnuti autoriteti s ciljem ujednačavanja uvjeta života, socijalnih jednakosti i prava. S time dolaze i posljedice – socijalno izjednačavanje znači „stezanje obruča” (str. 22) oko javnog mišljenja jer dovodi do gubitka razlikovanja, uvažavanja i diskusija, a javno mišljenje postaje glomazna nakupina eufemiziranih, omasovljenih, blisko značnih, naizgled pojedinačnih mišljenja koja više nisu personalna ili svojstvena određenim političkim, klasnim, rasnim, etničkim, kulturnim, akademskim i drugim društvenim grupama, već postaju impersonalna, konvencionalna, ustaljena i uobičajena. Drugim riječima, socijalno izjednačavanje može voditi u tiraniju većine. Drugi i treći čimbenik odnose se na skup društvenih promjena koja vode do, prvo, komercijalizacije javnog intelektualnog nastupanja u svrhu zabave, a drugo, do omasovljenja obrazovanja i širenja sveučilišta pri čemu se tradicionalne uloge sveučilišta gube.

„Javni intelektualac je najčešće, mada ne i nužno, priznati autoritet u svom posebnom području djelovanja, pri čemu svoje sposobnosti razumijevanja i prosuđivanja proširuje na opća pitanja zajedničkog života.” (str. 24)

Ovo je prva okvirna definicija pojma javnog intelektualca u radu Raula Raunića. Kasnije u radu autor nudi i drugi način definiranja, i to pomoću Kantova pojma javne uporabe uma u odnosu na privatnu uporabu uma. Distinkciju ovih dvaju pojmova moguće je objasniti pomoću dvaju bitnih svojstava javne uporabe uma. Prvo, javnom uporabom uma ne priznaju se nikoji drugi autoriteti, osim uma samog; drugo, javno izgovoreno obraća se svakome i svatko ga može interpretirati i kritizirati. Javni intelektualac, stoga, stoji odgovoran za izgovoreno jer lako može zaglibiti u demagogiji. Javno izgovoreno utječe, manje ili više, na kolektivno mišljenje.

Svemu ovome može se nadodati i još jedan problem feminističke naravi, s kojim svakako možemo povezati rad Nadežde Čačinović. Do 20. stoljeća žene nisu sudjelovale u javnom životu. Javnost je ženama bila prikazivana kao svijet „nemorala i prostota” (str. 26), od čega ih štiti idealizirana i paternalistički strukturirana obitelj. Žene, u javnom prostoru, bile su nazivane pogrđnim imenom, poput „javna žena”. Iako danas prepoznajemo mnogo žena u javnom prostoru, i dalje su vidljive predrasude spram javnog nastupa žena.

Andrea Zlatar Violić u radu naslovljenom *Tekstovi, tekstovi, tekstovi: život*, vrlo zorno prikazuje Nadeždu Čačinović kao javnu intelektualku te navodi broj-

ne razloge koji idu tome u prilog. Nadežda Čaćinović dugo je bila predsjednica Hrvatskog P. E. N. centra, a, prema Zlatar Violić, voditi bilo koju udrugu znači biti sposoban javno nastupati u ime načela i principa koje neka udruga zastupa i donositi odluke. Nema sumnje da je Čaćinović u svom životu mnogo puta javno nastupala, ali autorica ovog rada posebno ističe nastupanje u emisiji *Peti dan*. Nastup Čaćinović u navedenoj televizijskoj emisiji okarakteriziran je njezinom „sposobnosti racionalnog izlaganja stavova, na način da su oni jasni i potkrijepljeni argumentima (...) iz osjećaja odgovornosti prema javnosti”. (str. 61) U svojem radu Zlatar Violić uspješno razotkriva definicije javne intelektualnosti na primjeru javnog djelovanja profesorice Čaćinović.

„Od fotografija Nadežde Čaćinović *najtočnijom* mi se čini ona na kojoj je snimljena u svom stanu, opkoljena hrpama knjiga. (...) Deset tisuća knjiga, koje ona sama spominje kao okvirnu brojku, ne govore o Nadeždi Čaćinović kao o opsesivnoj sakupljačici ili o njezinoj prvenstveno akademskoj usidrenosti. Te knjige govore o njoj kao čitateljici.” (str. 60)

Feminizam: žene u filozofiji i javne intelektualke

Ono što Raunić u svom radu otvara kao problem, Željka Matijašević proširuje radom *Političnost konstrukta ženske emocionalne inteligencije*. Predrasude spram javnih nastupa žena često se baziraju na teoriji o pretjeranoj ženskoj emocionalnosti, senzibilitetu i naglašenoj emocionalnoj inteligenciji. Pitanje emocionalne inteligencije Matijašević razjašnjava citirajući i prenoseći tekst Daniela Golemana *Jesu li žene emocionalno inteligentnije od muškaraca?*, nakon čega zaključuje da je jedina realna razlika neurološke prirode. Naime, žene su bolje u emotivnoj empatiji, a muškarci u kognitivnoj (str. 197). Problem stereotipiziranog naglašavanja ženske emocionalne inteligencije kao negativne osobine Goleman prividno preokreće u korist žena navodeći kako je takva osobina zapravo vrlo poželjna i potrebna za uspjeh, posebno u poslovnom svijetu. Međutim, Matijašević navodi da svakako valja preispitati je li ženska emocionalna inteligencija politički problem, a ako jest, u kojoj mjeri. Matijašević ovdje navodi tri bitna momenta. Prvo, iz feminističke kritike Golemanove emocionalne inteligencije jasno je da se ženska pretjerana emocionalnost, historijski gledano, obuzdavala patrijarhatom koji ženama zabranjuje određene emocije – jedina emocija koja je dopuštena jest, oksimoronski, odsustvo emocija odnosno, samosvladavanje. Naime, emocionalna je inteligencija pozitivna osobina kada pod njenim pojmom mislimo na obuzdavanje emocija i samokontrolu. Drugo, emocionalna inteligencija svakodnevna je stvarnost i u području rada. Emocionalno investiranje u radnom okruženju dodatni je rad koji biva neplaćen. Treće, postoji još vrsta rada koji biva neplaćen – afektivni rad, obiteljska skrb, „psihoterapijski” rad na poslu i kod kuće. Ovako postavljeno,

vidljivo je da ženska emocionalnost i emocionalna inteligencija ne samo da su podcjenjivane i stereotipizirane već i eksploatirane. Stoga ne treba čuditi da su, prema određenim statistikama, žene podložnije psihičkim oboljenjima kao što su depresija i anksioznost, kao i da su češći potrošači antidepresiva (str. 203). Naime, radi se o psihičkoj i emocionalnoj iscrpljenosti žena.

Problem žena u filozofiji, ili bolje nedostatka žena u filozofiji, opisuje i Biljana Kašić u radu *Izbori jedne filozofkinje: unutarfilozofijski pomaci i/ili kako misliti feminizam*. Referirajući se na dosadašnje akademske radove profesorice Čačinović, ponajprije na knjigu *U ženskom ključu: ogledi u teoriji kulture*, Kašić afirmira stav kako su spolne i rodne razlike u filozofskom mišljenju kompleksnije nego što se isprva čine. U spomenutoj knjizi Nadežda Čačinović prikazuje svoju filozofijsku zadaću, te zadaću filozofije općenito, a to je, citirajući Biljanu Kašić,

„(...) razotkrivanje odgođene istine, razlaganje i kreiranje preciznih izvoda ideja o ženama, ali i zajedljivim i neistinitim primjedbama o ženama utjelovljenim u matricu filozofijske spoznaje.” (str. 45).

Međutim, da bi se pronašli razlozi djelomičnog povijesnog izostanka i kasnijeg kroničnog nedostatka žena u filozofiji, potrebno je sagledati totalitet prošlosti filozofijske misli, što Biljana Kašić u svome radu i čini. Glavni su uzrok, zaključuje Kašić,

„(...) mizoginistički koncepti i izjave filozofa poput Aristotela, Schopenhauera ili Nietzschea te implikacija istih.” (str. 46)

Zapravo, može se popisati niz velikih filozofa i intelektualaca kojima je bio svojstven neprijateljski i patrijarhalni nastup prema ženama. Sve navedeno stvara vrlo neplodno tlo za ozbiljnije žensko bavljenje filozofijom. S druge strane, kada bi feminizam promatrao i predstavljao žene isključivo kao žrtve, bio bi kontraproduktivan.

„Stavom da je ženska povijest doista samo povijest jadnih, potlačenih, bespomoćnih žrtava ni naše sadašnje mogućnosti ne bi bile bog zna kakve.” (str. 48)

Ankica Čakardić, urednica Zbornika, donosi još feminističke kritike u radu naslovljenom *Klasna historija roda i agrarni kapitalizam*. Priču o historijatu žena i ženskih javnih djelovanja, koju je Biljana Kašić tek započela u svom radu, Čakardić proširuje i produbljuje te egzemplificira kratkim prikazom položaja žena u feudalizmu i agrarnom kapitalizmu. U knjizi *Kaliban i vještica: žene, tijelo i prvobitna akumulacija*

Silvia Federici naglašava kako je rodna podjela rada postojala i prije kapitalizma, u vrijeme feudalizma, kada je društveni i obiteljski položaj žena bio jasan – one su bile svedene na kućanski rad koji je obuhvaćao širi spektar obveza, od rada na vlastitim posjedima, u vlastitom kućanstvu do rađanja, odgoja i brige oko djece. Ženski rad bio je neplaćen iako je bio nezamjenjiv i prijeko potreban. Žene su, dakle, uvijek sudjelovale u proizvodnji ne samo robe (radom na vlastitim posjedima i u kućanstvu) već i u proizvodnji premise kapitalizma – radne snage. Rad žena nije se cijenio kao stvaran rad, a njegovim su neplaćanjem žene bile eksploatirane. Čakardić, pak, napominje kako tek u kapitalističkom načinu proizvodnje kućanski rad žena postaje „bezvrijedan i nevidljiv, strukturno i ideološki odvojen od proizvodne sfere”. (str. 216) Posljedica takvog položaja žena tijekom povijesti jest stvaranje nove ideologije i guranje reproduktivnih okolnosti i činjenica pod političko pitanje.

„Paralelno s feminizacijom reproduktivnog rada formira se i specifična populacijska ideologija koja je naglašavala važnost obitelji i posvećivala veliku pažnju reprodukciji radne snage. Istovremeno se počinju pratiti demografski trendovi, stope nataliteta, mortaliteta, bračni statusi, provodi se nadziranje seksualnosti i slično.” (str. 220)

Međutim, Čakardić zaključuje i istovremeno upozorava da rodna ideologija i podjela rada u kapitalizmu nastaju i razvijaju se iz režima samog kapitalizma, a ne kao nasljeđe ili produkt feudalne podjele rada.

Radovi iz područja estetike i umjetnosti

Smisleno je bilo u ovaj Zbornik uklopiti i radove iz područja umjetnosti i filozofije umjetnosti. Više je ovakvih radova, a njima su obuhvaćene teme iz književnosti, performativnih umjetnosti, modernih medija i analize radova važnih estetičara iz povijesti filozofije. Predmet performativne umjetnosti obrađuje Lev Kreft u radu naslovljenom *Sve o Janezu Janši*. Kreft nam prenosi priču o trojici umjetnika: Emilu Hrvatinu, Davideu Grassi i Žigi Karižu, koji su 2007. godine, u jeku tadašnjih političkih okolnosti koje je obilježilo izabiranje političara Janeza Janše za predsjednika slovenske vlade, legalno promijenili svoja imena u Janez Janša. Identifikacijski je performans izveden u svrhu umjetničkog iskazivanja političkog neslaganja s vladajućim Janšom. Naime, odabiranjem desničarskog političara Janeza Janše za predsjednika vlade pokrenulo se lavinu kritika s centrističkih i lijevih strana, kojima su pripadali i trojica umjetnika. Njihov je umjetnički performans imao odjeka i izvan umjetničkih i kulturnih krugova – promjenom imena u ime trenutnog predsjednika vlade imalo je i znatan politički odjek koji je publika vrlo brzo okarakterizirala kao „providni pokušaj iniciranja publiciteta”. (str. 125) Promjena imena u svrhu umjetničko-političkog performansa, zaključuje

Kreft, znatno se razlikuje od „krštenja” pri rođenju djeteta i dodjeljivanja imena koje će kasnije služiti identifikaciji osobe pred vlastima. „Samokrštenje” predstavlja napuštanje jedne zajednice, kao što je obitelj koju ne možemo odabrati, i ulazak u drugu, odabranu zajednicu, kao što je, primjerice, demokratska politička stranka. O plesnoj umjetnosti čitamo u radu Une Bauer naslovljenom *Efemernost (plesne) izvedbe: limitirajuća zavodljivost nestajućeg i nepostojanog*. Naime, ples se kao umjetnost već na prvi pogled razlikuje od ostalih umjetnosti po svome trajanju – trajanju u smislu prolaznosti i „nestajanja”. (str. 143) Bauer broji više obilježja po kojima ples (ali i ostale izvedbene umjetnosti) bivaju efemernim. Gotovo sva su vidljiva iz citata Peggy Phelan koji prenosi i Una Bauer.

„Jedini život izvedbe je u sadašnjosti. Izvedba ne može biti sačuvana, snimljena, dokumentirana ili na drugačiji način participirati u cirkulaciji reprezentacija: jednom kada u njima sudjeluje, postaje nešto drugo, a ne izvedba. (...) Bitak izvedbe, kao ontologija subjektiviteta koju ovdje predlažem, realizira se kroz nestajanje.” (str. 149)

Drugim riječima, izvedbe su neponovljive i nemoguće ih je posjedovati. Stoga uživatelj izvedbenih umjetnosti ima samo jednu zadaću – upiti što više od izvedbe. Iako izvedbe ne ostavljaju nikakve materijalne tragove, one svakako imaju svoje posljedice. Iskustvo upijanja i proživljavanja plesne izvedbe uvijek rezultira određenom promjenom. Bauer naglašava važnost razumijevanja percepcije kao transakcije – plesna izvedba svedena je na tijelo jer je tijelo izvodi, ali osim transformacije tijela izvoditelja događa se i transformacija psihe gledatelja (str. 153).

U radu pod naslovom *Rasprizorujuće transverzale*, Leonida Kovač bavi se skulpturom, konkretno, Rodinovim *Brončanim dobom*. Već u naslovu, autorica nam otkriva novi pojam koji je skovala u svrhu razrade određenog stvaralačkog konteksta umjetnosti skulptura. Osim Rodinova *Brončanog doba*, autorica analizira značajne skulpture Dorothy Cross i Mrđana Bajića. Ovako Kovač obuhvaća kiparstvo Rodinovog razdoblja i kiparstvo suvremenih umjetnika:

„Rasprizorenje shvaćam kao proces suprotan poslikovljenju ili reprezentaciji, međutim, u svom uzajamnom odnosu poslikovljenje i rasprizorenje se ne isključuju. Štoviše, zbivaju se simultano. Rasprizorenje otklanja mogućnost nedvojbene identifikacije vidljivog prizora: u procesu rasprizorenja događa se uranjanje u zazorno koje nije ni subjekt ni objekt.” (str. 164)

Ranije spomenutim feminističkim pitanjima u filozofiji i javnosti bavi se i rad Lade Čale-Feldman pod nazivom *Nora i filozofi*. Čale-Feldman analizom drame Henrika Ibsena, *Lutkina kuća*, otvara klasična pitanja modernog feminizma koja

prelaze granice estetičkog i književnog te stupaju u područje filozofijske diskusije položaja žene u moralnom, političkom i epistemološkom smislu. Odnos žene i muškarca u 19. je stoljeću bio „pokroviteljski”. (str. 239) Žena je bila političko, ekonomsko i pravno vlasništvo muškarca koji ju je skrivao od javnosti. Bila je „zatvorena” u kućanstvu, brinula se o djeci, a javna pitanja, politička i građanska prava za nju nisu postojala. S druge strane, nije mogla biti u vlasništvu bilo kojeg muškarca. Naime, muškarac je morao biti sposoban uzdržavati obitelj, odnosno politički, ekonomski i pravno štititi ženu. Stoga ne čudi zašto je Norin čin bio tako subverzivan. Ovdje Čale-Feldman misli na konkretan čin prikrivenog rada u svrhu otplaćivanja stvorenih novčanih dugova – dugova u koje je Nora ušla da spasi Helmerov život. Nora je novac posuđivala, štedjela i potajno zarađivala. Činjenica da žena radi značila je samo jedno – muž nije sposoban uzdržavati obitelj, „pokrivati” ženu ekonomski i pravno. Jasno je i kakve je socijalne i emocionalne posljedice ta činjenica imala na Helmera, a najbolje ju je opisati citiranjem Christine Hutchinson (isti citat nalazi se u radu Željke Matijašević, str. 202):

„Nekad mi se čini da žene imaju doktorat iz emocionalnog rada, a muškarci pokušavaju završiti treći razred osnovne škole. A kako nalažu prešutna pravila patrijarhata, muškarci se ne smiju ni u čemu osjećati inferiornima.” (str. 202)

Problemi oko ženskih likova jasno su vidljivi i u Shakespeareovim djelima. Ljiljana Filipović u radu *Posuđeni glas* navodi niz problema u Shakespeareovim dramama, i to ne samo one vezane za položaj žena. U moru muških likova može se naći i pokoji ženski, ali, pita Filipović, što uopće od njih možemo očekivati? (str. 259)

„Krote je, šalju u samostan, u smrt, često samoubojstvom, ponekad i bizarno okrutnim, u ludilo (...). Ili je podvode (...). A svemu tome krivo je, kako se opravdava, njezino *nesretno* postojanje. (...) Nije da se ikome sluša što te žene govore.” (str. 259).

O književnosti čitamo i u radu *Pogled s periferije: od postjugoslavenske do svjetske književnosti i natrag* Borisa Postnikova. Postnikov u radu razmatra odnos svjetske književnosti i postjugoslavenske književnosti – pritom ne polazi od partikularnih nacionalnih književnosti nastalih raspadom SFRJ, već razmatra totalitet postjugoslavenske književnosti u kontekstu one svjetske. Analizom teorije Davida Damroscha, Franca Morettija i Pascalea Casanove, Postnikov nastoji razotkriti je li sam koncept „svjetske književnosti” degradirao značaj nacionalnih književnosti ili je upravo globalizacija književnosti preobrazila proučavanje književnosti i dala joj nov pogled.

S druge strane, Dario Vuger u radu *O ontologiji knjige u doba digitalne estetike: znanje, kod, proces* nastoji približiti problematiku modernih digitalnih medija i književnosti unutar njih. Što je bila knjiga u svom prvobitnom materijaliziranom obliku, a što je ona danas s novim mogućnostima distribucije i globalizacije putem interneta? Moderne medije i digitalizaciju knjige možemo tumačiti kritički ili se možemo složiti s time da značaj knjige ne biva umanjen digitalnim medijima – Vuger izričito naglašava da se knjiga ne može svesti na medij, ona je puno više od svoje materijalne ili digitalne forme:

„Ona (knjiga), dakako, nije samo to – izvor znanja – niti je opravdano svoditi je na format ili tek na medij. Knjiga je jednako tako zauzimala privilegiranu poziciju ulaza u svijet imaginacije, virtualni prostor u kojem se zbivaju priče i događaji dostupni isključivo toj ljudskoj mogućnosti – mašti.” (str. 271)

Nadalje, Tomislav Medak u radu *Estetizacija tehnopolitike* nastoji ukazati na još neke mogućnosti i implikacije interneta i novih medija. Internet se, kao komunikacijsko sredstvo, piše Medak, počeo komercijalizirati 1990-ih godina. Nijedan medij nije pošteđen ideologije i političkih implikacija, pa tako ni Internet. Stoga su slobode novog medija, novog komunikacijskog sredstva, služile liberalizaciji javnih prostora. Internet je postao ono što je za stare Grke bila agora – masovna dostupnost informacija služila je kreiranju nove društvene zbilje.

„Osnovni ideološki mehanizam interneta je aktivna participacija masa. (...) Ono što je trebalo voditi k demokratizaciji javne sfere, naizgled paradoksalno, vodi k razaranju javne racionalnosti.” (str. 72)

Ranije spomenuti javni intelektualci „ulaskom” na internet gube osjećaj odgovornosti spram izgovorenog. Publika također gubi odgovornost za slobodnu distribuciju stavova – jer to je njihova sloboda na internetu – što dovodi do kroničnog izostanka povjerenja prema struci, znanosti i onom malom broju stvarnih javnih intelektualaca. Umjesto na konformizaciju kulture internetske komunikacije, Medak poziva na kritičko sagledavanje povijesnog konteksta.

Vrijedi još prikazati i radove iz Zbornika koji služe kao uvid u neke dijelove filozofije umjetnosti i teorije. Ovoj kategoriji možemo pridružiti dva rada. Prvi rad, autora Miška Šuvakovića, *Teorijski obrti* pisan je drugačije od svih ostalih radova u Zborniku. Naime, uz teorijski pristup složenom problemu u filozofiji, obrtu odnosno obratu, Šuvaković popisuje i katalog obrata u filozofiji, zatim ključnih imena te posljedica koje su teorijski obrati ostavili na bavljenje filozofijom. Šuvakovićevo bavljenje ovom temom motivirano je stavovima filozofa,

kritičara i teoretičara književnosti. U radu se spominju Morris Witz, Paul de Man, Jean-Francois Lyotard, Julija Kristeva, Terry Eagleton i Alain Badiou. Ono što im je zajedničko jest stav da u proučavanju umjetnosti, književnosti, filozofije i sličnog nije moguće interpretacijski obuhvatiti sve teorije jednom jedinstvenom „filozofijom“. Jedino što možemo učiniti prilikom proučavanja disciplina bogatih konfliktima jest stvarati niz teorija od kojih svaka ima svoju interpretativnu funkciju (str. 92).

Drugi je rad Tatjane Jukić naslova *Empatija prema žalovanju u ranome Benjaminu*. Rad se temelji na eseju Waltera Benjamina iz 1915. godine *Život studenata*, u kojem Benjamin odgovara na pitanje političkog života u modernitetu. Empatija je za ranog Benjamina intelektualna situacija koja ne koristi političkom životu u modernitetu niti odgovara na njegova pitanja (str. 107). Studenti su jedina društvena skupina koja kritički može odgovoriti na pitanja političkog života u modernitetu. Iz tog razloga studenti ne bi smjeli biti empatični, odnosno:

„(...) kultivirati onakvo kritičko razmišljanje kakvo probija samu strukturu povijesti i povijesni trenutak u kojem se nalaze – trenutak određen i omeđen građanskim konceptom povijesti (...)” (str. 112)

Čini se zgodnim prikaz ovog Zbornika zaključiti radom Snježane Prijčić-Samaržije pod nazivom *Pluralizam i istina*. Prijčić-Samaržija u uvodnom dijelu svoga rada naglašava kako se Nadežda Čačinović nije nikada eksplicitno bavila epistemologijskim pitanjima, no u svojim je feminističkim radovima svakako progovarala o teoriji znanja, spoznaji i istini. U radu se autorica dotiče i pitanja reputacije same epistemologije kao filozofijske discipline te pojašnjava pojmove tradicionalizma i redukcionizma, a izlaže i stav Nadežde Čačinović da društveno konstruiranje, rekonstruiranje i dekonstruiranje vjerovanja jedini mogu ostvariti epistemičko napredovanje (str. 181).

„Čačinović ne prihvaća epistemološki realizam koji inzistira na otkrivanju, a ne konstruiranju činjenica, ali jednako tako tvrdi da bez epistemičke vrijednosti koja ima objektivnu validnost – fundamentalne i univerzalne istine – nema niti pogreški koje se mogu otkloniti, nema vjerovanja, suda ili teorije koji mogu biti (intelektualno) bolji ili gori, a konfuzija je jednako epistemički vrijedna kao i argument.” (str. 181)

*„Javni intelektualac je najčešće,
mada ne i nužno, priznati
autoritet u svom posebnom
području djelovanja, pri čemu
svoje sposobnosti razumijevanja
i prosuđivanja proširuje na opća
pitanja zajedničkog života.”*

RAUL RAUNIĆ